

1890

ԲԱԶՄԱՎԵՊ

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԻՐ

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ Ք

ՀԱՅ - ՎԵՆԵՏ

(Տես յէջ 337)



ԱՅՍՏԱՆԻ մէջ վենետաց առաջին Պայլի յիշատակութեան կը հանդիպինք - ինչպէս ըսինք - յամի 1271. իսկ յանուանէ առաջին Պայլ՝ վենետկոյ դիւանաց մէջ կը գտնենք՝ ի 1282 (յուլիս 22) զՄարինոյ Պատուէր: Բայց որովհետեւ զանազան գործք և վճիռք Հայ - վենետ. կեան իրաց խառն են Պայլից անուամբ, ժամանակի կարգաւ այդ գործերը յիշատակելէն յառաջ, դնենք նաև նոյնպէս ժամանակագրապէս Պայլերը, որչափ ծանօթք են մեզ, ի սուղ միջոցի իբրու վախճումն և հինգ տարիներու. յորմէ ետքը Ա. յասայ գերութիւնն կամ աւերածն, և Հայոց իշխանութեան գեղեկ. լըն ու տկարանալը՝ դադրեցոյց նաև անոնց առաքումը յԱդրիա. կան ծովուց իշխողէն:

1282 - 3

Մարին Պատուէր

Marino Badoero.

1285.

Լէոնարտոյ Ճիզի

Leonardo Gizi.

1286.

Մարկոս Սինիոլոյ

Marco Siniolo.

12..

Գովհան տէ Գանալի

Giovanni de Canali.

1290.

Քազրատ Գուստինոս

Pancrazio Giustino.

1293.

Ենրիկ Տէլֆին

Enrico Delfino.

1296 - 9.	Մարինոյ Սինիոլոյ	Marino Siniolo.
1300.	Պօղոս Գուիրինոյ	Paolo Quirino.
1302 - 3.	Անդրէաս Սանուդոյ	Andrea Sanudo.
1304.	Գովհ. Բրեմարինոյ	Giovanni Premarino.
1306 - 9.	Նիկողոս Մորոզինոյ	Nicold Morosino.
1310 - 2.	Գրիգոր Տոլֆին	Gregorio Dolfin.
1313 - 6.	Գուստին Գուստինեան	Giustino Giustinian.
1317 - 8.	Փիլիպպոս Պարպարիկոյ	Filippo Barbarigo.
1318 - 9.	Պէլլէդ Տանտոլոյ	Beletto Dandolo.
1320 - 2.	Գովհաննէս Գարոզոյ	Giovanni Caroso.
1326.	Վլաս Մալիբիէրոյ,	Biagio Malipiero.
1328 - 30.	Պետրոս Պրակատին	P.etro Bragadin.
1333.	Նոյն Պետրոս	„ „
1333 - 4.	Մարինոյ Կրիմանի	Marino Grimani.

Այս թուականէն ետքը վճիռն ալ չի կրկնուիր. վասն զի Ա.ք.քեա քաղաք՝ քրիստոնեայ ազգաց հզօր մարտկոցը՝ կը բաղկնի կը զարնը. ի յոխերիմ մեքենայից իրենց հաւատաց հակառակորդաց. և իրենց. մէ ամանց՝ ինչպէս Կիպրոսի թագաւորին մատուցեալն ու այլոց թուլութեանը պատճառաւ՝ անգոր ու անարգասաւոր կ'ըլլայ ասպետաց արիական ու մահուչափ քաջութիւնը, և չեն կրնար ազատել զայն և յերկարել արեւմտեայց և բովանդակ խաչակրութեան ապահովութիւնը յարեւել. որով ալ հարկ չի միար Ա.ք.քեայի աւերակաց վըրայ Պայլ մը կարգել. իսկ Հայաստանի մէջ նստողին պէտքը հոգալը՝ ծերակոյտը ուղղակի իր վրայ կ'առնու, ու 1289 տարւոյն օգոստոսի 15 թուականաւ տրուած վճռով մը՝ կը սահմանէ անոր թոշակը մերձ ընդ մերձ հատուցանել. և ի 1301 սեպտեմբեր 14 հրամանագրով՝ կ'որոշէ ամէն ամիս ընել այն հատուցումը. և նոյն տարւոյն օգոստոսի 13 ին կը վճռէ որ ի դիւրութիւն իւր գանձուն՝ նոյն հրապարակին վրայ գանուող վննետացի վաճառականք պարտրկան ըլլան տուրք տալ՝ մի առ հարիւր բիզանդ. և որովհետեւ տրոց հաւաքման պաշտօնեայք (Vicedomini Ternarie) վաճառաբերից վրայ խստութեամբ կը հսկէին, նոյն ինքն Պայլին խնդրանք՝ Քառասնից Ժողովը կը վճռէր (1292, յուլիս 4) որ այդ տուրքը հատուցողաց թոյլ և դիւրութիւն ըլլայ իրենց բռնիքը ցամաք հանելու. Ժամանակաց համեմատ՝ սահմանեալ սակն ալ փոփոխութիւններ կրեց, մերթ հատուցանելով երկու առ հարիւր, և մերթ ալ Հասարակապետութե. նէն բոլորովին ապատուութիւն ընդունելով առանց տրոց ներս մտցը. ննու իրենց ապրանքը:

Հայաստան նստող Պայլից կարգը նշանակելնէս ետք, որչափ կարելի եղաւ մեզ գտնել և ստուգել ի դիւանական գրութեանց, աւելորդ չենք համարիր մէջ բերել նաև այն խօսքերը՝ յորս կը յիշատա.

կուին անոնց ընտրութիւնք կամ փոփոխութիւնք, Այսպէս մէջ կենալուն կամ անկէ հեռանալու համար տրուած հրամանները, իրենց ռոճկին ու ի վաճառականայ պահանջած սակին և տրոց չափը. բնականութեան համար սահմանուած տանց շինութիւնք կամ նորոգութիւնք, և այն պատճառաւ և նպատակաւ եղած զրամական փոխառութիւնք, և այլն. նմանապէս՝ Պայլից հրամայուած կամ յանձնուած առանձին և մասնաւոր պաշտամունք և գործք, ինչպէս երթալ առ թագաւորն Հայոց, և կամ վեներտկոյ դքսերէն տրուած կամ առնուած ծանօթութիւնք և տեղեկութիւնք, եւ որպէս զի այս այլ և այլ տեսութեանց համեմատ՝ հարկ չըլլայ կրկին և կրկին դառնալ, կամ ժամանակաց հետ ելեւէջ ընել, ժամանակագրական կարգաւ դնենք՝ ինչ որ նախայիշատակեալներէն զատ և որիչ՝ գտեր ենք Հայաստան նստող Պայլից վերաբերեալ:

Թանուանէ առաջին յիշատակուած Պայլ կը գտնեմ յամի 1283 (22 յուլիս) զՄարին Պատուէր, որուն թոյլտուութիւն կ'ըլլայ իր ընկերակցաց խորհրդակցութեամբ փոխառութեամբ դրամ հայթհայթել և այնպէս ձեռք զարնել ի նորոգութիւն բնակութեան:

1285, յուլիս 5. Նոյն հրամանը կը տրուի նաև Լէոնարտոյ ձիւի Պայլի:

1287, յուլիս 31. Պայլին պատուէր կը տրուի որ իր տեղէն չհեռանայ:

1288, օգոստոս 6. Թոյլտուութիւն փոխառութեան, որպէս զի կարող ըլլայ նորոգել և պահպանել իր բնակութեան տեղուանքը:

1289. յուլիս 26. Մարկոս Սինիսլոյ Պայլին յաջորդ կը նշանակուի Թովհաննէս Գանալ, Անոր հրաժարելովն ի յանձնառութենէ պաշտամանն՝ քիչ օրէն (օգոստոս 18) Բագրատ Թուստինեանի կը յանձնուի պայլութիւնը, որ 2740 հայկական նոր դրամոյ փոխառութիւն մը կ'ընէ: Սոս դրամոց վրայ պիտի խօսինք ի կարգին: Տարին չլրացած՝ Թուստինեանն ալ կ'արձրկուի ի պաշտամանէն. և ինչպէս Սինիսլոյ իր նախորդը, ինքն ալ կը պահանջէ ռոճկին մնացորդը:

1293, մայիս 16. Մասնաւոր վճռով մը կ'որոշուի փոխառութեամբ վճարել Էնրիկ Տոլֆինոյ Պայլին թոշակը:

1300, հոկտեմբեր 10. Արձակուրդ կը շնորհուի Պօղոս Գուրիրնոյ Պայլին: Նոյն տարւոյն ապրիլ 2 հրամանագրով մը վճիռ տրուած էր որ առ Մատթէոս Կանգիւնոյ պարտքն հատուցուի:

1302, յունիս 5. Հրամանն առ Պայլն Անդրէաս Սանուտոյ 1500 դրամ փոխառութեան: Թաշորոց տարւոյն մարտ 21 թուականաւ վրճուով մը թոյլ կը տրուի նմա երեք ամիս կենալ ուր որ ուզէ, ի Հայս կամ ի Կիպրոս: Սանուտոյի ժամանակ նոր օրինադրութիւն մը կ'ըլլայ առաքման Պայլից ի Հայաստան (1303, օգոստոս 26): Քանի մը օրէն ետքը (սեպտեմբեր 1) ինքն ալ կ'արձրկուի ի պաշտամանէն:

1304, յունիս 10. Բովճաննէս Բրեմարինոյ Պալլ կը դրուի իրմէ ետքը կը յիշուի Նիկողայոս Մորոզինոյ. և հաւանական կը թուի ինձ որ իր ընտրութեան ժամանակ (1307) կը սահմանուի որ Սանուտոյի տրուած թոշակը իրեն ալ տրուի նոյն չափով. և եթէ Հայոց թագաւորին և Հասարակապետութեան մէջ եղած քանի մը խնդիրք կարգի չդրուին, Պալլի թոշակին վրայ յաւելուած մ'ալ ըլլայ քսան լիպրէ կրօնից: Իրմէ ետքը Պալլ դրուեցաւ Գր. Տէլֆին, որ ապա և զեապան փոխանակ Բովճաննու ֆոսպարինի վախճանելոյ 1310, լուրի 21, մայիս 13: Ինչուան իր ատեն զեռ վճարուած չըլլալով, ա. տեսնը կը վճռէ որ Բագրատ Պալլին ձեռքով ի Հայս եղած ծախքն հատուցուին, զոր ստիպուած էր ընել նորոգելով տունը և նոր տուն մ'ալ գնելով, և երեք հարիւր դրամից ծախք մ'ալ ունէր թագաւորական հրամանագրի մը ստացման համար, որպէս զի անարգել կարող ըլլայ երթալ ի բերդապահութիւն Կորոնի: Իսկ Գր. Տէլֆին նոր Պալլին ալ կը շնորհուի 1310, յունիս 3, ի հաշիւ Հասարակապետութեան ունեցած յիւր սեպական ընչից ծախսել որչափ պէտք ըլլայ ի շինութիւն մթերանոցաց: Առ նոյն Տէլֆին կը գրէր դուքսն 1310, յուլիս 23, ծանուցանելով Թիէբոլդի դաւաճանութիւնը: Եւտ միոյ ամի 1311, յուլիս 17, հրաման տրուեցաւ իրեն որ Պէմպոյ Կարտի վաճառաբեր նաւաւ կարող ըլլայ դառնալ ի վենետիկ: Բայց յաջորդ տարւոյն մէջ զեռ ևս կը գտնուէր նա յԱլյաս, և վաճառականական խնդրոց և նիւթոց վրայ կը գրէր և կը ծանուցանէր առ դուքսն. սակայն նոյն տարւոյն կէսէն արձրկուած էր ի պալլութենէ, ինչպէս կը տեսնուի Հասարակապետութեան մէկ վճռէն, 1312, օգոստոս 10, որով կը հաւանի որ 1500 կան 1700 դրամով տուն մը գնէ ի Հայս: Իր յաջորդն եղաւ Թոմ. Սորանցոյ, որում պիտական գործ մը յանձնուեցաւ առ թագաւորն կիպրոսի. և երկու տարուինէ ետքը ինքն ալ արձակեցաւ ի պաշտամանէն 1314, մարտ 16, Յաջորդեց զնա Յուստ. Յուստինիանի. առ որ մասնաւոր վճռով հաւանութիւն տուին 1314, օգոստոս 12, որ կարենայ մինչև առան լիպրէ ծախել ի նորոգութիւն եկեղեցւոյ սրբոյն Մարկոսի. և որովհետև քանի մի խնդիրք կային ի ժամանակին Հասարակապետութեան կողմանէ կարգադրելիք, բայց ոչ այնչափ որոշ և բացայայտք, յանձնեցաւ զքսն 1314, օգոստոս 20, որ հարկաւոր տեղեկութիւններ տրուին Պալլին այդ խնդրոց նկատմամբ: Նոյն օրուան վճռով թոյլ տրուեցաւ Յուստինիանու որ կարենայ կրետէնէ խար կամ ա. նասնոց բոլոր բերել տալ: Եւտ իբր երկու ամաց 1316, ապրիլ 22 հրաման ըրին որ 100 սառակինեան բիզանդի փոխառութիւն մը ընէ: Նոյն տարւոյն օգոստոսի առաջին օրը ինքն ալ ազատ եղաւ ի պալլութենէ. և յ'31 ամսոյն կը սահմանուին յանձնարարութիւնքն առ յաջորդ նորա ֆիլիպպոս Պարպառիկոյ, և ընծայք առ թագաւոր.

ընն Հայոց: Ի սկիզբն յաջորդ ամին հրաման կը տրուի իրեն, 1317, յունուար 23, հարիւր բիշանդ դրամոց գումար մը ծախել ի նորոգութիւն տանն. և այս նպատակաւ հինգ լիւրայ կրօս կը յանձնուի ի դիմաց պետութեան: Վրան տարի ու կէս անցնելէն ետքը, 1318, սեպտեմբեր 8, կը ծանուցուի արձակուրդն ի պաշտամանէն, և թէ արդէն օգոստոս 24 թուականաւ տրուած հրամանագրով մը յաջորդն ալ որոշուած էր՝ Տանտուլոյ Պէլլէդդի: Սմա յաջորդեց Յովհ. Գարոջոյ 1320. Բայց Օշին թագաւորին մահուան լուրն հասնելով՝ խափանեցաւ, 1320, սեպտ. 20, երթն յԱյս, մինչև յետ միոյ տարւոյ կրկին հաստատուեցաւ և պաշտաման տեղին երթալու հրամանն տրուեցաւ 1322, փետր. 25, ինչպէս նաև երկոտասան կրօսից գումար մը ծախել ի նորոգութիւն տանն: Այդ վախճանաւ յետ երից ամաց 1325 զրկուեցաւ և փայտ ի վենետիկոյ. Բայց չեմ գիտեր թէ Պայլ ի ժամանակին, Գարոջոյ թէ այլ ոք: Բայց յետ վերջնոյս յանուանէ Պայլ կը յիշատակուի Վլաս կամ Պիսիոյ Մալիբիէրոյ, որ յամի 1326 յինն յուլիսի առաքեցաւ պատճենիւ նոր պարզեագրի մը կամ դաշանց լեւոն Դ Ռուբինեան թագաւորի: Վլասայ յաջորդն եղաւ Պետրոս Պրակատին 1328, որում կը յանձնուի այլ և այլ խնդրոց վրայ խօսիլ ընդ արքային Հայոց. պատուէր կ'ընդունի օտար տուն չքնակելու. կը յիշուի նաև արձակուրդն յամի 1331 ի 29 յունուարի: Ի նմին ամի՝ Ատենին մէկ վճիռ կը նշանակէ գնախորդն Վլաս վախճանեալ ի Հայս, և անոր որդիքը, և կը պատուիրէ Պայլին (Պրակատինի կամ ուրիշի մը) մեռնողին ժառանգաց շնորհել երկու առ հարիւր ի սակէն: Նոյն հրաման կը կրկնուի և ի 1332 յեօթն յուլիսի տրուած վճռով:

Պրակատինի գործոց մէջ նշանաւոր և հետաքննական է տեղեկութիւնը՝ զոր տայ Հայոց նոյն ժամանակի, 1330, վաճառականութեան հանգամանաց վրայ, ինչպէս քիչ ետքը պիտի տեսնենք վաճառականական յարաբերութեանց յիշատակարանայ մէջ: Երեւի նա իբրև Պայլ նաև 1332 թուականին. կամ ան է որ արձակմանն ի պաշտամանէ վճիռն ընդունելէն ետք ալ դեռ յԱյս կը գտնուէր, և կամ դեռ նոյն գործով կը զբաղէր: Բայց յաջորդ տարւոյն մէջ կը յիշուի վերջին Պայլը՝ Մարինոյ կրիմանի 1333, մայիս 13, որում և կը շնորհուի նոր տուն մ'ալ գնելու հրաման. և որ կը կրկնուի յետ միոյ տարւոյ 1334, օգոստոս 13. և նոյն օրը գարձեալ ուրիշ պատուէր մ'ալ կ'ընդունի, ծանուցանելու համազգի վաճառականաց որ լեւոն Դ թագաւորի նոր պարզեագրին վերահաստատութեան պայմանաց համեմատ, 1333, նոյեմբեր 10, իրենց արժաթոյն կէսը պարտական են դնել յարուանի փողերանոցին, ինչպէս կանխաւ և նախընթաց դաշնագրով մը սահմանուած էր:

Ալ այս թուականէն ետքը չկայ վենետաց Պայլին անունը կամ

գործի ի Հայս և յԱյաս քաղաքի. Իսան զի այս երկու ազգաց շահու աղբիւրը գրաւեցաւ յեգիպտացւոց ի 1337. և թէպէտ անգամ մ'ալ յաջողեցան Հայք թափել ազատել զայն ի թշնամոյն, բայց կարճաւ տեւ եղաւ այն նշոյլն. նաւայ երթեկէք ալ, ինչպէս քիչ ետքը պիտի տեսնենք, չուտով դադրեցան. և Ռուբինեանց ուղղաբուն յաջորդութեան բեկմամբ՝ Լեւոն Գ թագաւորի մեռնելովը 1342, որոյ վերջին թուղթն առ դուքան վենետիկոյ տրուած է յամի 1344 մարտ 1, գրեթէ դադրեցան Հասարակապետութեան յարաբերութիւնք՝ ընդ նւաղեալ և շիջելափառ պետութեան Հայոց, որ դեռ երեսուն և հինգ տարի ալ շարունակեց. Այդ միջոցին մէջ անկարելի կ'երևայ որ վենետիկը գէթ երեսփոխան մը ունեցած չլլան ի Հայս, ուր կային տակաւին մանր նաւահանգիստք և վաճառականութեան պատկանաւոր տեղիք. բայց ոչ դիւանաց և ոչ պատմութեան մէջ անոնց յիշատակութեան չենք հանդիպած. Հնար է որ կիպրոսի Պայլին յանձնուած ըլլայ այնուհետեւ ի կիլիկիա մնացող վենետացի գաղթականաց խնամքն. վասն զի այս միջոց ժամանակի մէջ ալ վենետաց նաւարկութեան յիշատակը կ'ըլլայ, ինչպէս պիտի տեսնենք հետեւեալ գլխոյն մէջ:

ՆԱԽԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՎԵՆԵՏՍԻ Ի ՀԱՅՍ

Վենետաց աշխարհահռչակ վաճառականութեան քննութեամբ պարագոյցա՝ յայտնի է թէ ինչպէս սովորութիւն ունէին տարուէ տարի պատրաստել ու շինել այլ և այլ տորմիզս նաւաց՝ երեք, հինգ, եօթն, ութ, տասը և աւելի ևս թուով. և տարւոյն սահմանեալ եղանակաց մէջ ընդ որոշեալ շաւիղս և կայարանս՝ ուղղել ի զանապաշտ շահաստանս աշխարհաց և պետութեանց. ի Պոլիս, ի Կիոտէ, ի Կիպրոս, յԱղեքսանդրիա և ի Հոլանտա, և այլն. նմանապէս որոշուած էր առաքել և ի Հայս, յաշխարհամուտն Այաս. Իբրակուտին վճռոյ մէջ՝ ինչպէս ուրիշ տեղեաց, ստէպ կը յիշուին նաև հայագնաց տորմիզք և անոնց թիւը՝ 1278 թուականէն զվերջ հայկական պետութեան յերրորդ քառորդ չորեքտասներորդ դարու. Մեր այս խօսքը կը հաւատարմացնեն բազմաթիւ վճիռք և հրամանագիրք, զորս ըստ ժամանակադրական կարգի և խնամով հաւաքել ենք ի պետական դիւանաց, ու աւելորդ կը սեպենք կարգել առ տեղեալս. Մեծ փոյթն ունէին յընտրութիւն նաւապետաց կամ գլխաւորաց տորմիզքն. նաւարկութեան վաճառականք ալ օրինաց խստութեան ենթարկուած էին, չտալով թոյլ կամ հրաման ում և իցէ՝ ինքնակամ և առանց քննութեան նաւարկել. առանձնական նաւուց ալ հազիւ հրաման կ'ըլլար ընկերել նաւատորմին:

Սահմանուած էր նաւուց չափն ու ձևը, ինչպէս նաև նաւաստեաց թիւը՝ որ քսանուհինգէն պակաս պիտի չըլլային. ծանօթագոյնք՝ կալէա կոչուած նաւքն էին, և զոր Հայք ի գիրս իւրեանց խաչէ Khale կ'անուանեն:

Յաջող առեն՝ տարւոյն մէջ երկու անգամ կամ կրկին տորմիդք նաւուց կը դրկէին. մին յետ զատկի, և միւսն որ յաճախագոյն կը հանդիպէր քան զառաջինն, օգոստոսի կէսէն ետքը կամ ի սեպտեմբերի. բայց երբեմն ժամանակին դիպաց համեմատ կ'որոշուէր առաքումն տորմիդին:

Ատենական վճիռք ծերակուտին կը սահմանէին նաւատորմին երթալու ճամբան, կամ՝ նաւահանգիստներն ուր պիտի սպասէին կամ ընկերէին այլոյ տորմիդի:

Կը յիշուին երբեմն և նաւորդէն կամ բեռանց սակ՝ զոր պարտէին տալ առ նաւապետն կամ ծովապետ ի հաշիւ տէրութեան:

Տորմիդին կենալու և գաղարկելոյ ժամանակը՝ ուր որ ուղղուած էր և որոյ անուամբը կը կոչուէր, սովորաբար սակաւօրեայ էր, ինչպէս տամնուհինգ կամ անկէ ալ քիչ օր, բաւական բեռինքը և վաճառականները ցամաք հանելու համար, և նոր վաճառք և վաճառականներ առնլու:

Դուն ուրեք կը յիշուին չափք և կազմածք բեռանց:

Շարունակելի

